

ՀԱՐՑԱԲԱՆՈՒԹՒՆՆԵՐ ՊՈՏՍԴԱՄՈՒՄ (1)

Հարցաքննութիւնները եղան հըրատարակապէս երկու տղերանց վարժարաններում եւ մի աղջկերանց : Հարցաքննութիւնների մասին յայտարարութիւնը մի քանից օրից առաջ տպագրուած էր արդէն օրագրներում, որոնցով և հրաւիրուած էին թէ՛ երեխաների ծնողները և թէ՛ միւս ներկայ գտնուելու ցանկացողները, որոնց կարգումն էի և ես, հրաւիրուած Վարժարանի Խորհրդականից : Վարժարանները ստորին կարգի լինելով՝ երբէք չէի կարող առաջուց երեւակայել մի այնպիսի յառաջագիմութիւն, որին անձամբ յետոյ տեսներու արժանացայ : Այս յառաջագիմութիւնը և մատաղահաս երեխայների այն պիսի յաջողակ ու աչքաբաց պատասխանատուութիւնը հրաշք չէ, այլ մեծ հոգացողութեան կարօտ է հոգաբարձուների, վերատեսուչների եւ վարժապետների կողմանէ : և հոգացողութիւնն էլ իրա կարգում կարօտ է ըստ մեթօդի, ըստ ձեւի, որ ակներեւ երեւեցաւ այս հարցաքննութիւններում : Առստի մի քաղցր պարտաւորութիւն զգում եմ յօդուածովս նըկատելու հարցաքննութիւնները, որոնցով զխաւորաբար ուշադրութիւն դարձնելու այս վարժարանների բըռ-

նած մեթօդի վրան գէթ վայր ի վերոյ, որոհետեւ հեռաւոր նկատողութիւնը մի առանձին գրքի նիւթ է :

Հարցաքննութիւնը սկսուեցաւ առաջ տղերանց այն վարժարանում, որը մի քիչ բարձր է : Այն մեծ դասիկ ձուժ բաժանուում էր բազմած երեւեսեի հարցասէր ժողովուրդը աշակերտների խմբից, որը կանգնած իրան համար առանձին՝ վարժապետի նշանին էր ստատում : Արք նշանակեալ ժամը լրացաւ, առաջ կանգնեց վարժապետը և միայն սկսելու նշանը տուաւ, առանց առաջնորդելու : Իսկայն համաձայն ներդաշնակութեամբ երգեցին աշակերտները առաջ հոգեւոր և աղատագրային երգեր : Արք այնպէս վարժուած էին, որ ամենեւին կարեւորութիւն չկար ոչ առաջ սկսելու և ոչ վիճելով (գործի երաժշտական) շարու նակաբար առաջնորդելու : Ամեն երգ երգւեցաւ բերանացի և ամէն աշակերտ ճշգրութեամբ իրան նշանակուած նօտին հաւատարիմ մնաց մինչեւ վերջը : Արանց երգերում վարժ լինելը աւելի զգալի էր տղերանց մի փոքր ըստորին վարժարանում, ուր վարժապետը հարկաւոր էր համարել ցած կամ հաստ ձայնի համար արհեստաւորներ հրաւիրել, և երբեմն ապէս երգ սկսելու ժամանակը, ինքն էր ձայնով նօտը վերառնում : Շնայելով այս համեմատութեան՝ շատ բաւաւ կանացուցիչ էր որանց երգերն էլ՝ այց աւելի քով էին մատաղահաս Վերմանուհիքը, որոնց միայն նօտը վիճելով ատլիս էր վարժապետը, այնուհետեւ իրանք քաղցր ձայնով սկսում և ճիշդ եղանակով շարունակելով՝ զարթուցանում էին մի բաւականաշուցիչ գահունակութիւն ունկնդիրների սրտում : Արգերը միշտ տեղ ունէին հարցաքննութիւնների սկզբնե-

(1) Պատգամը կէս ժամով (երկաթուղով) հեռի մի Պրուսիական քաղաք է, ուր կենում էր Պրուսաց թագաւոր Ֆրիդրիկուս մեծը, որի պալատը այս տեղ և նմանապէս Սան — Սուրի (անհոգ) առած պարտեղը ճանապարհորդների այցելութեան արժանի են : Արանց մանրամասն նկարագրութիւնն էլ քանակազօք կարող է գտնել Բեդգեկեր անունով ճանապարհորդի գրքում : Գերմաներէն կամ Ֆրանսերէն : Քաղաքիս օդի բարեխառնութեան և տեղեկացրելու գրութեան համար Բեդգեկերը մասամբ աւարանաց են ընտրում այստեղ :

բումը և վերջերումը. բայց երբեմն էլ միջոցներումը, երբ մի դասատու- նը աւարտած¹, միւսն էր սկսում:

Հարցաքննութիւններումը առաջին տեղն ունէր միշտ կրօնը: Տղերանց վարժարաններումը անց էր կացել վարժապետը մի ընդ հանուր տեսու- թիւն կրօնի, համառօտաբար Հոսի մէական և Յունական² և մանրամաս- նաբար 1 ուտերական դաւանութեց: Վարժապետը մտածած հարցը առա- ջարկում էր բարդ աշակերտների խրժ- բին, և հարցի պատասխանատուութե- պատրաստ աշակերտները ձեռքերը բարձրացնելով նշան էին տալիս, և ա- պա վարժապետը առանձնապէս իր կամեցած աշակերտին թուրադրում էր պատասխանատուութիւնը: (Ետտրա, կոյս այս ձեւի հետեւանքն է աշա- կերտի միշտ ուշադիր լինելը վարժա- պետի հարցմանքին, որ գլխաւորն է վարժապետի խօսակցութեան ժամա- նակը: Իւրաքանչիւր աշակերտ աշխա- տում էր մի քանի խօսքերով իր պա- տասխանը, որչափ կարելի է, պարզ յայտնելու: Եթէ ոչ հարցը ուղղու- մ էր միւսներին, Հարցերի և պատաս- խանների շատ պարզ, բացայայտ և կարճ պարբերութիւնների արգիւնքն է, որ, կարողութիւն է տուել այն- պէս մատաղահաս երեխայներին այն- չափ բաւականացուցիչ կերպով ըմ- բռնել ընդհանուր կրօնը, որից շատ անգամ շատ հոգեւորականներ, առա-ւել մերոնցից, զուրկ մնում են: Այս- պէս էր ամեն տեղ ամեն աւարկայի հարցաքննութեան ժամանակ: Սա- տաղ Վերմանուհիքն էլ մի և նոյն ձե-ւով միայն սուրբ Ղրքի պատմութիւ- նով ունկնդիրներին անշափ մոխթա- բութիւն և ուրախութիւն էին բղ- գացնում, զգուշութեամբ նկատելով Վատաւանային նախախնամութիւնը

Խորայլեան նախահարց պատմութիւ- ներումը: Իսկ իրանց դաւանութիւր գլխաւորապէս գրաւել էր ինչպէս ա- մենին, նոյնպէս և այս Վերմանուհի- ներին:

Վերմաներէնը, որ իրանց մայրենի- լեզուն է, մեծ տեղ ունէր կրօնից յե- տոյ: Տղերանց վերին վարժարանու- մը ընթերցեցաւ մի ոտանաւոր Շիւ- լերից և հետ զհետէ էլ քանիցս կրկ- նըւեցաւ զանազան հարցմանքների բացայայտութեան պատճառով: Վար- ժապետը առաջ հարցրեց ոտանաւորի բովանդակութիւնը և հեղինակի գի- տաւորութիւնը նրանում: Ետոյ թէ- քանի տեսակի գրւած կոյ, այսինքն ոտանաւոր և ընդարձակ և թիչ է իւ- րաքանչիւրի պայմանը, և այլն: Այս- պիսի նկատողութիւններից յետոյ՝ ըս- կըւեցան քերականական կանոնները բացատրել: Մի խօսքով, այս մի ոտա- նաւորի վրայ լուծւեցան համառօտա- կի թէ ճարտասանական և թէ քեր- կանական բարդ կանոնները: Արեմն այս մի ոտանաւորը մի և նոյն ժամա- նակ այնպէս մատաղահաս Վերմանա- ցիների համար այն էր, ինչ որ մեզ համար ըստ մեծի մասին, հաստատա- տոր Վգանց ճարտասանութիւնը և Սա- լանթեան կամ Չառնեան քերականու- թիւնները: և այն զանազանութե, որ նրանք իրանց այժմեան ամերիկն հաս- կանալի լեզւով (1) այս կանոնները ու- սանելու համար գործ չէին գրել ան- գամ մեր դորձադրած ժամանակի քա- ռորդը: Տղերանց ստորին վարժարա- նումը ընթերցեցան մի քանի պար-

(1) Այս համեմատութիւնը առանձին վերաւած ձեւը չէ, որովհետեւ մեր սովորում էր որիչ լե- ջու, որ է գրաբաւը, իսկ նրանք իրանց խօսու- լեզուն, բայց պոփէտեւ և գրաբաւը իրան տեղ չգտահանելով մեր այժմեան խօսու- լեզուի տեղն էլ է բաւարար մեր վարժարանում, այս պատճա- ռով ձեռք բնութեւն է:

բերութիւններ մի ընդարձակ շարա-
գրութեան և ապա նոյնպէս մի քանի
ճարտասանական և յետոյ մանրամասն
քերականական կանոնները վարժապե-
տի հարցմունքով լուծեցան : Ըս-
հասարակ աշակերտների պատասխան
ները մի առանձին սեպհականութե-
յան տիպով հաւաստեացնում
էին, որ այս կանոնները նրանցում
պինդ արտատայած են : Ըսելի գեղե-
ցիկ և ախորժելի էր լեւ մաստաղ
Վերմանուհիների լեզուն : Սրանք ոչ
թէ միայն աշխատել էին առանց քերա-
կանական սխալանայ խօսելու, ինչպէս
ամեն տեղ, այլ և պարզ հնչելու իւ-
րաբանչիւր տառ և վանկ, որի կողմա-
նէ գրականական լեզուն բոլոր Վեր-
մանայւոց քաղաքների բարբառներից
շատ ու քիչ զանազանուած է : Սրանց
միջից շատ քիչը կար 10 տարեկանից
բարձր, բայց սրանց լեզւի հարցաքնն-
նութիւն ու գերազանց պատասխա-
նատուութիւնները մէկ կողմ դնելով
և քաղաքի բարբառը համեմատելով
սրանց խօսուն լեզւի և իրանց հասա-
կի հետ, ակներեւ տեսնելի էր թէ՛
ինչ մեծ աշխատութիւն և ջանք է
գործ դրւած նրանց այն աստիճանին
հասցնելու համար :

Ըմենեւին պակաս չէին հաշէբա-
նութեան հարցաքննութիւններն էլ :
Խնդիրները տարւոյ յետոյ՝ չէր տե-
ւում երկու րոպէ, որ վարժապետը
ծափ հարկանելով նշան էր տալիս պա-
տասխաններ (պահանջելու : Սրանք
վարժած էին, որչափ կարելի է, ա-
ւելի մտքումը լուծելում և այս պատ-
ճառով սեւ տախտակը գործ էր դը-
նում միայն բազմաբարդ խնդիրների
համար : Իւրաքանչիւր չափերու տը-
ւած խնդիրը առանձին լուծելուց յե-
տոյ՝ բարձրացնելով ձեռքը իրա պա-
տասխանատուութեան, ցանկութիւնը

յայտնում էր : Շատ անգամ պահան-
ջում էր պատասխանատու աշակեր-
տից խնդրի լուծման ձեւը և շատ ան-
գամ էլ դժւար ձեւով լուծումը ար-
համարհելով՝ պահանջում էր հեշտ
ձեւով, Ըստ խնդիրները ուրիշ բար-
ձր բաներից չէին առնւած, այլ շատ
հասարակ տառատուրներից, որոնք ա-
մեն օր պատահում են հրապարակնե-
լումը : այսինքն կարտօֆելի (գիտնա-
խնձորի) և ուրիշ այսպիսի բաների ա-
ռուտութիւնը : Ի հարկէ մտածելի է
անպատճառ, որ երեսայները մեծ
ախորժանքով սովորած են իրանց հետա-
քրքրութիւնը շորժող առտնին բանե-
րի հաշիւների և սրանցով իրանց սեպ-
հականած թուարանութեան խիստ
կանոնները : Ըստ տեղ թուարանութիւն
ոչ թէ չոր էր, այլ ամենից զուարճա-
լին, որ շատ անգամ խստութիւնը պահ-
պանելով՝ մանր մասերի ետեւեցին էր
ընկնում և երեսայների ծիծաղն էլ
շարժում :

Սի ամենապուրաճաղի և պղտիկ
հասակի համար շատ արդիւնալից տե-
սարան էին ներկայացնում այսպէս ա-
նուանուած հայերէ կարգաքննութիւնները,
տղերանց ստորին և արջկերանաց վար-
ժարանում : Ըստ հարցաքննութիւն
ները եղան տարւոյ չորս եղանակին
համեմատ նկարագրուած քարտէզնե-
րի վրայ : () ընծակի համար, աշնան
եղանակի քարտէզի վրայ նկարագրե-
ւում էր գիւղ, այգի, դաշտ, ծառա-
տունի գեղին տերեւներով, արօտ և
ուրիշ շատ բաներ : Վարժապետը
հարցնում էր թէ՛ ինչ է ցոյց տալի մեզ
այս քարտի վրա, տարւոյ եղանակների
բաժանմունքը և ուրիշ բաներից յե-
տոյ՝ գիւղականի կեանքը, նրա վարու-
ցանքը, մի խօսքով նրա բոլոր զբաղ-
մունքը և կենսական ապրուստը, եւ-
այլն : Ըստպէս մի հասարակ ձեւով

աչքի առաջ ներկայանում էին բոլոր ժողովրդի կեանքը : Այստեղից պիտի երեւակայիլ թէ ինչ ձեռք օգուտներ ունին այս դատաւորութիւնները երախայներին համար և որ աստիճանի բայ են անում նրանց միտքը աշխարհային կեանքի մէջ մտնելու , բան հասկանալու և գործ կատարելու : Այսպիսի դատաւորութիւնները մի կողմից երախայներին համար շատ հետաքրքրական են , շատ ու քիչ իրանք էլ տեսած և իմացած են , և միւս կողմից այս բաները անպատճառ թէ օրեօրեայ քական դատեր են պրակտիքական կեանքի մէջ նրանց համար :

Ինական գիտութեան անունով հարցաքննութիւնն էլ մի պարզ ու թեթեւ ձեւ էր ստացել աղջկերանց վարժարանում : Այստեղ միայն ջերմութեան վրայ էին եղած դատաւորութիւնները՝ աւելի մերձակայ և ընտանեկան բաներին յարաբերելով : Սէկ կողմ թողնելով այն բազմահատոր գրքերը , որոնք ջերմութեւ վրայ

են գրւած մտթմառութեան խիստ հաշիւներով երեւելի հեղինակներից , Վերմանուհիքը բուականացել էին առձեռն նկատմամբ միայն ըմբռնել , թէ՛ ինչպէս է դպալի ջերմութիւնը , նրա չափերը , մարմնայ մէջ տարածւելու յատկութիւնը և ուրիշ շատ նրման հարցեր , որոնց լուծողի պատասխանները յերաւի շատ բաւականացուցիչ էին նրանց դրութեան հետ համատեղելով : Այսին ուրիշ աւարկայնէրից էլ հարցաքննութիւններ , որոնց ես ձեռնհաս չ'եղայ ներկայ գտնւելու :

Այն համառօտ իմ տեսած հարցաքննութիւնների նկարագիրը , որ ներկայացնելով պատուելի ընթերցողներին , համարձակում եմ փայտայել ինձ յուսով , որ մեզանում էլ աշխատելու է աւելի պարզ և նպատակի յարմար ձեւով զբաղեցնել մատաղ սերունդը :

Սիւսա Սիւրբանյ

է Հոկտեմբեր . 1 . 1868 .

Իւրէն :

ԹԱՌԱՅԱՆ ԳԵՆԴՈՒԽՈՒՄ

Թող այս խառն արեւ քղած առիւ արշաւն
հասնի ամեն մեկուր պանդոխտ իմ Հայկազանս :

Չմեռն հատեր-եւ ես յերկիր մ'ընկած օտար ,
Չեղ կը մտածեմ պանդուխտ եղբարք իմ վշտահար ,
Ըրդեօք ձեզ ալ ձեր հարց նման գերեզմաններ ,
Օրածկեցին շուտ յօտար երկրի անոք անտէր :

Օրս հալածանք անապորոյն մեր թնամեաց ,
Հուրն ու երկաթ վարեցին դուրս ՚ի Հայրենեաց ,
Լա կամ բաղդի մրդին հասաւ ըզձեզ խրեց ,
Ինչպէս թաթաւ խրէ զծառն բարձրաբերձ :

Ար ցիր ու ցան անապատներն սեւ սարեր ,
Օտար քոյներէն դուրս ինկած խեղճ աղաւնիներ ,
Շրջեք թափառ , չունիք դադար ու ոչ հովանի ,